

NOBANK MOLIYA TASHKILOTLARNING IQTISODIYOTDA TUTGAN O'RNI**X.M.Raimov****TDIU mustaqil izlanuvchisi****<https://doi.org/10.5281/zenodo.14865415>**

Nobank moliya tashkilotlarning iqtisodiyotda tutgan o'ri. Nobank kredit tashkiloti — bank operatsiyalarining cheklangan ro'yxatini amalga oshirishi mumkin bo'lgan kredit tashkiloti So'nggi o'n yil ichida nobank tashqari moliyaviy vositachilarning jahon moliyasiga ta'siri sezilarli darajada oshdi va jahon pandemiyasi sektor yanada ehtiyotkorlik bilan tartibga solish va rivojlanishga muhtojligini ko'rsatdi. Nobank moliyaviy vositachilar moliyaviy xizmatlarni taqdim etadilar, masalan: investitsiya (individual va jamoaviy), brokerlik, moliyaviy maslahat, pul o'tkazmalari. Bank bo'lmagan moliyaviy vositachilarga sug'urta va lizing kompaniyalari, turli xil fondlar (to'g'ridan – to'g'ri investitsiyalar, o'zaro fondlar, venchur kapital, pensiya va boshqalar), brokerlar va boshqalar kiradi – odatda banklarga nisbatan yuqori darajada ixtisoslashgan-moliyaviy bozor ishtirokchilari. Nobank kredit tashkiloti — bu Markaziy bankining litsenziyasi va me'yoriy hujjatlariga asoslanib, mamlakat qonunchiligida nazarda tutilgan alohida bank operatsiyalarini amalga oshirish huquqiga ega bo'lgan ixtisoslashgan kredit tashkiloti Bank tizimidagi nobank kredit tashkilotlarining faoliyati iqtisodiy hodisa bo'lib, bu ularning iqtisodiyotdagi missiyasini ifodalaydi. Nobank moliya tashkilotlari va tijorat banklari o'rtasidagi muhim farqlarni ta'kidlash muhimdir: taqdim etilayotgan bank operatsiyalari spektri; tijorat faoliyatini tartibga solish; filiallar va filiallarni ochish imkoniyati; vaqtincha bo'sh pul mablag'larini joylashtirish bo'yicha cheklovlar; boshqalar Madaniyatli mamlakatlarda nobank kredit tashkilotlari iqtisodiyot sohasida muhim qism hisoblanadi. Ular banklar bilan to'g'ridan-to'g'ri raqobatdan qochadigan va o'ziga xos moliyaviy operatsiyalarni bajaradi. Binobarin, barcha bank va bankdan tashqari kredit tashkilotlari, shuningdek boshqa ixtisoslashgan institutlar o'zaro katta miqdordagi moliyaviy resurslarni quymoqdalar. Nobank kredit tashkiloti o'z mijozining (qarz oluvchining) istaklarini muvaffaqiyatli amalga oshirishi kerak. Shu bilan birga, hisoblangan nobank tashkiloti va depozit-kredit tashkilotlar asosan yuridik shaxslarga xizmat ko'rsatish bilan shug'ullanadi, ammo fuqarolarga nisbatan ba'zi funktsiyalarni bajaradi. Nobank tashkilotlarining faoliyatini eng keng tarqalgan turlari: yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlarning hisobvaraqlarini ochish va yuritish, sotib olish va sotish chet el valyutasi, hisob-kitoblar va turli xil pul o'tkazmalarini amalga oshirish, kreditlar berish. Zamonaviy banklar nodavlat notijorat tashkilotlarining ajralmas rolini tan olishadi va ular uchun sharoit yaratadilar, bank mijozlari uchun eng qulay shart-sharoitlarni yaratadigan "moliyaviy supermarketlar" ni yaratish uchun tegishli tuzilmani yaratadilar va rivojlantiradilar, ushbu supermarketda mijozlar nafaqat bank xizmatlarini sotib olish O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi imkoniyatiga ega, balki sug'urta kabi bank xizmatlarini emas, fond bozorida larni boshqarish, kichik hisob-kitob to'lovlari va boshqalar. So'nggi yillarda rivojlangan kapitalistik mamlakatlarning kredit kapitallarining milliy bozorlarida pul kapitalini to'plash va safarbar qilishda muhim o'rin tutgan ixtisoslashgan bank bo'lmagan kredit-moliya institutlari muhim rol o'ynay boshladi. Ushbu muassasalarga sug'urta kompaniyalari, pensiya jamg'armalari, jamg'arma va kredit uyushmalari, qurilish jamiyatlari (Angliya), investitsiya va moliya kompaniyalari, xayriya jamg'armalari, kredit uyushmalari kiradi. Ushbu institutlar aholining jamg'armalarini

to'plashda banklarni sezilarli darajada siqib chiqardi va kredit kapitalining muhim etkazib beruvchilariga aylandi.

Davlat fondlari, nodavlat mikromoliyalashtirish tashkilotlari va kredit kooperativlarining asosiy xarakteristikasi

	NMMT	Kooperativlar	Davlat fondlari
Yuridik shakli, maxsus qonunchilik	Notijorat tashkiloti sifatida ro'yxatdan o'tadi	Kooperativlar to'grisidagi qonunchilik bo'yicha faoliyat ko'rsatadi.	Budjet qonunchiligi bo'yicha ishlaydi. Davlat ta'sis etgan yoki sezilarli bo'lmagan nodavlat tashkilotlari ishtirokidagi fondlar
Asosiy xizmatlari	Asosiy maxsuloti-mikrokredit. sug'urta. jamg'arma xizmatlari ko'rsatadigan shakllari mavjud	A'zolaridan jamg'armalar qabo'l qilish, ularga mikrokreditlar berish, mikrolizing va mikrosug'urta xizmatlari ko'rsatish.	Asosiy maxsuloti mikrokredit
Qarzdorlarga munosabat	Mijozlarga qarz	Kreditlar kooperativ a'zolariga beriladi.	Mijozlarga qarz
Moliyalashtirish manbasi	O'z mablag'lari, donorlar mablag'lari, depozitlar, tijorat banklari qarzlari yoki qimmatbaho qog'ozlar chiqarish orqali qarzlari	A'zolari mablag'larini mobilizatsiya qilish, donorlar mablag'lari	Asosan davlat budjeti va budjetdan tashqari davlat fondlari mablag'lari
Xizmat oluvchilar qamrovi	Kapitali hajmi, amaliyot xarajatlari va texnologik imkoniyatlari bilan chegaralangan	Kooperativga a'zo bo'lganlar doirasi	Mablag'lari hajmi, texnologik imkoniyatlari va maqsadli yo'nalishlari bilan chegaralangan

O'zbekiston Respublikasining 20.04.2022-yildagi "Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyaviy faoliyat to'g'risida"gi qonuni 3-modda bankdan tashqari kredit tashkilotlari banklarning moliyaviy operatsiyalarining ayrim turlarini amalga oshiruvchi quyidagi kredit tashkilotlari hisoblanadi, ularning ruxsat etilgan kombinatsiyalari ushbu qonun bilan belgilanadi: - mikromoliya tashkiloti - mikromoliya faoliyatini amalga oshiruvchi, shuningdek ushbu qonunda nazarda tutilgan boshqa xizmatlarni ko'rsatuvchi yuridik shaxs; - lombard - jismoniy shaxslarga shaxsiy iste'mol uchun mo'ljallangan ko'char mol-mulk (buyum) garovi shaklida qisqa muddatli mikrokreditlar berish bo'yicha faoliyatni amalga oshiruvchi yuridik shaxs; -ipotekani qayta moliyalashtirish tashkiloti - moliyaviy mablag'larni jalb qilish va ularni

ipoteka kreditlarini qayta moliyalashtirishga yo'naltirish bo'yicha faoliyatni amalga oshiruvchi yuridik shaxs. "Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyalashtirish faoliyati to'g'risida"gi O'zR qonuniga muvofiq, nobank tashkilotlarning ustavi quyidagi huquqiy jihatlar asosida shakllantiriladi: "Bankdan tashqari kredit tashkilotining ustav fondi (ustav kapitali) O'zR milliy valyutasida shakllantiriladi va faqat bankdan tashqari kredit tashkilotining ta'sischilari (ishtirokchilari, aktsiyadorlari) tomonidan kiritilgan mablag'lardan iborat» Ustav fondining (ustav kapitalining) eng kam miqdori: - ipotekani qayta moliyalash bo'yicha tashkilotlar - 25 mlrd so'm; - mikromoliya tashkiloti - 2 mlrd so'm; - lombard-500 mln so'm (lex.uz). O'zbekistonda 2023 - yil 31-yanvar holatiga ko'ra-86 ta nobank kredit tashkiloti mavjud. 8.4. Bank va nobanklarning zamonaviy moliyaviy xizmatlari "Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyalashtirish faoliyati to'g'risida"gi O'zR qonuniga asosan mikromoliyaviy tashkilotlar "bankdan tashqari kredit tashkilotlari faoliyati" ning 4-moddasiga muvofiq (lex.uz): - mikromoliya faoliyatini amalga oshirish; - to'lov agenti (subagent) yoki banklar, sug'urta va boshqa moliyaviy tashkilotlarning agenti funktsiyalarini bajarish; - ular amalga oshiradigan faoliyat bilan bog'liq maslahat va axborot xizmatlarini ko'rsatish; - tadbirkorlik sub'ektlariga mikrocredit miqdoridan ortiq miqdorda kreditlar, lizing, kafolatlar berish, faktoring xizmatlari va Islom moliyalashtirish xizmatlarini ko'rsatish. Islomni moliyalashtirish xizmatlari deganda O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan Islomni moliyalashtirishni amalga oshirish standartlarini belgilovchi xalqaro tashkilotlar qoidalariga muvofiq ishlab chiqilgan tartibda ko'rsatiladigan moliyaviy xizmatlar tushuniladi. Lombardlar quidagi huquqqa ega: O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi - jismoniy shaxslarga shaxsiy iste'mol uchun mo'ljallangan ko'char mulk (buyum) ning garov tarzidagi qisqa muddatli (bir yilgacha) mikrocreditlarni qabul qilish va berish; - shaxsiy iste'mol uchun mo'ljallangan ko'char mulkni (narsalarni) vaqtincha saqlash uchun jismoniy shaxslardan qabul qilish (lex.uz). Ipotekani qayta moliyalashtirish tashkilotlari: 1) ipoteka kreditlarini qayta moliyalashtirishni amalga oshirish: - ular tomonidan berilgan yoki berilishi lozim bo'lgan ipoteka kreditlari bo'yicha banklarga moliyaviy mablag'lar berish; - banklar tomonidan berilgan ipoteka kreditlari bo'yicha talab huquqini olish; - banklar tomonidan chiqarilgan ipoteka qimmatli qog'ozlariga pul mablag'larini kiritish; 2) ipoteka kreditlarini qayta moliyalashtirish bilan bog'liq maslahat va axborot xizmatlarini ko'rsatish. Nobank kredit tashkilotlari masofadan turib (elektron xizmatlar) xizmatlar ko'rsatishga, O'zbekiston Respublikasining davlat qimmatli qog'ozlarini, yuridik shaxslarning ustav fondidagi (ustav kapitalidagi) ulushlarini va ularning qarz qimmatli qog'ozlarini sotib olishga, bankka depozit (depozit) sifatida bo'sh pul mablag'larini kiritishga, shuningdek qonun hujjatlariga muvofiq boshqa huquqlarga ega bo'lishga haqlidir. "Banklar va bank operatsiyalari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 4-moddasi "Bank operatsiyalari"ga muvofiq, Banklar o'z faoliyatini amalga oshirishda quyidagi bank operatsiyalarini amalga oshiradilar: -jismoniy va yuridik shaxslarning, shu jumladan Korrespondent banklarning hisobvaraqlarini ochish va yuritish, hisobvaraqlar bo'yicha hisob-kitoblarni amalga oshirish; - omonatlarni jalb qilish; - o'z nomidan va jalb qilingan mablag'lar hisobidan qaytarish, to'lash va shoshilinchlik shartlari asosida kreditlar berish (lex.uz).

Xulosa qilib aytganda banklar boshqa turdagi operatsiyalarni amalga oshirishi mumkin: - mablag'larning egasi yoki boshqaruvchisi bilan tuzilgan shartnoma bo'yicha pul mablag'larini boshqarish; - yuridik va jismoniy shaxslardan chet el valyutasini naqd va naqdsiz shakllarda sotib olish va sotish; - naqd pul, veksellar, to'lov va hisob-kitob hujjatlarini yig'ish; -

majburiyatlarni bajarishni nazarda tutuvchi uchinchi shaxslar uchun kafolatlar berish; - uchinchi shaxslardan majburiyatlarni bajarish uchun talab qilish huquqini olish; - qimmatli qog'ozlarni chiqarish, sotib olish, sotish, hisobga olish va saqlash, mijoz bilan tuzilgan shartnoma bo'yicha qimmatli qog'ozlarni boshqarish, qimmatli qog'ozlar bilan boshqa operatsiyalarni bajarish; - bank maslahat va axborot xizmatlarini ko'rsatish;